

ADALÉK A „SZOCIALISTA NEMZET” VITATÁRÁHOZ

1. Sztálin elmélete és a sztálinista tanítás a nemzet fogalmáról

A Lenin utáni időszakban a Szovjetunióban a nemzetről szóló elmélet alapjában véve Joszif Visszarionovics Sztálin nevéhez fűződő, elmélkedések és elméleti következtelenségek kereteiben mozgott. Ennek következtében egy helyben topogott mindaddig amíg nem mutatkozott nagyobb belső és külső szükséglet a holtpontról való elmozdítására. Ez körülbelül egy időbe esik az új szocialista országok fennállásának tizenötödik évfordulójával és a Szovjetunióban végbement strukturális változásokkal. A nemzet fogalmának taglalása az elméleti és politikai vitákban tehát egyes szocialista országok belső szükségleteiből ered, s ezen túlmenően kifejezésre juttatja annak szükségességét, hogy megfelelő elmélet alapján jöjjenek létre a viszonyok a szocialista országok között és hogy létrejöjjön a „szocialista nemzet” az úgynevezett „szocialista közösség” keretében.

A nemzet fogalmának megvilágítására irányuló kísérletek sokasága a szocializmusban leggyakrabban a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélettel fejeződik be és közvetlenül azon keresztül jut kifejezésre. Ennek az elméletnek az összes változatára jellemző, hogy a nemzet fogalmát, lényegét és társadalmi tulajdonságát nem a fejlődés objektív elemeivel, a társadalmi munkamegosztással, a többletmunka nemzeti és nemzetközi méreteiben vett sorsával hozza kapcsolatba, hanem az állammal és a politikai hatalom osztályjellegű típusával. A „szocialista nemzet” ezért a „kapitalista” illetve „burzsoá nemzet” ellentéte.

1.1. A „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet létrejötte és lényege

A „szocialista nemzet”-ről szóló elméletet Sztálin állította fel, mégpedig nagyon gyorsan Lenin halála után. Amint utat tört a nemzetről és a nemzetiségi viszonyokról alkotott felfogása érvényesülésének, s amikor megszabadult mindattól ami zavarólag hatott érvényesülésére, illetve

szembeszegült azzal — Lenin korában és közvetlenül halála után —, Sztálin lefektette a „szocialista nemzet”-ről szóló elképzeléseinek alapjait. Már 1920-ban azt fejtette, hogy az újabb kori világban egymástól különböző „szocialista nemzet” és „burzsoá nemzet” létezik, s hogy az egyik sorsa a szocializmushoz a másiké a kapitalizmushoz kötődik. Ehhez híven Sztálin a kapitalizmusbeli nemzet jellegét a következőkre vezette le: ennek a nemzetnek a vezető ereje a burzsoázia; az osztályok közötti béke a „nemzeti egység” érdekében; idegen területek meghódítása „saját” országának növelése érdekében; bizalmatlanság és gyűlölet más nemzetek iránt; a nemzeti kisebbségek elnyomása; egységes front az imperializmussal.¹

Sztálin a „burzsoá nemzetekkel” szemben a „szocialista nemzetek” jellegét a következőkben állapította meg: „a munkásosztály és az internationalista párt vezető szerepe; a munkásosztály és a parasztság szövetsége; a nemzeti elnyomás maradványainak felszámolása és az internationalizmus megszilárdítása; egységes front minden leigázott és jogfosztott néppel”. A felsoroltak mellett Sztálin a „szocialista nemzeteket” „sokkal” összetartóbbaknak és életképesebbeknek tünteti fel és azt állítja, hogy „sokkal” „össznépibbek” mint bármelyik burzsoá nemzet.²

A nemzet fogalmáról szóló újabb kori szovjet elméletekben kevés az újdonság, mert főképpen arra szorítkoznak, hogy újabb érvekkel támaszszák alá a nemzet Sztálintól eredő meghatározását. Egy 1954-ben megjelent könyv szerint például a „burzsoá” és a „szocialista nemzet” közötti különbségről szóló elméletet úgy egészítették ki, hogy azt „a nemzet eltérő gazdasági alapjával, különböző szociális alappal; eltérő uralkodó ideológiával; a nemzet fejlődésének eltérő törvényszerűségeivel” magyarázzák.³

A nemzet fogalmának Sztálin által végzett tipologizálásától eltérően a modern szovjet elmélet a hangsúlyt a „burzsoáról” a „kapitalista nemzet”-re helyezi át, és egyesek megkísérlik a meglévő tipológiát új jellegzetességekkel és kategóriákkal kiegészíteni. Megkülönböztetnek például „szociális szempontból heterogén” és „szociális szempontból homogén nemzetet”, ami végeredményben egy és ugyanaz.⁴

A Lenin után következő időszakban, Sztálin nemzetiségi politikájának következtében a nemzet fogalmáról szóló szovjet elmélet terén nagy visszaesés következett be a marxista gondolkodásmódban. Amíg Marx Engels és Lenin a nemzet fogalmát az anyagi elemek alapján közelíti meg, feltárva a társadalmi munkamegosztás és a társadalmi munkamegosztás törvényszerűségeinek jelentőségét, addig Sztálin és a „szocialista nemzet”-ről szóló sztálinista elmélet képviselői a nemzet jelenségét voluntarista, lényegében véve idealisztikus módon, a külső változásokból kiindulva közelítik meg, s szabály szerint olyan változásokból indulnak ki, amelyeknek képzeletük, elgondolásuk szerint lenniük kellene, s nem olyanokból amilyenek azok a valóságban.

A „szocialista” és a „kapitalista nemzetek” közötti különbségeket egyes szovjetunióbeli, illetve más kelet-európai teoretikusok legújabb

munkáikban „az élet gazdasági, szociális, politikai, eszmei-kulturális és erkölcsi-pszichológiai aspektusára”⁵ vezetik le, s eközben az internacionalista tényező favorizálására törekcszenek. Ezt olyan érvekkel igyekeznek alátámasztani, melyek szerint „nem csak az a nemzeti ami különbözvé teszi a népeket, hanem az is, ami egyesíti őket”.

Ez a szellemi konstrukció, amikor harmonikus viszonyba hozza a nemzetit és az internacionalistát, abból az állításból indul ki, hogy — „a szocialista nemzet új típusa biztosítja a felvirágzást, a szabad és sokoldalú nemzeti fejlődést”, valamint, hogy „a munkásosztály pártjának ideológiája és politikája az egész szovjet társadalom fejlődésének döntő tényezője”.⁶

A „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet, az „új típusú nemzet” elméletként abból indul ki, hogy a kapitalizmusban a burzsoázia hozza létre a nemzetet, mert kezében vannak a termelőeszközök, a szocializmusban viszont az állam, mert az a társadalom vagyis a munkásosztály meghatalmazottja, amely a termelőeszközök feletti igazgatást gyakorolja. Ez az elképzelés szerint a nemzet jelenségének lényege a tulajdonviszony, s eközben a tulajdonviszonyokat formaként, s nem pedig — a minden tulajdonforma alapját képező — termelési viszonyként fogja fel. Ezért a nemzetnek a „szocialista nemzet” kereteiben való elméleti magyarázatára tett kísérletek egyértelműen azt állítják, hogy „az új típusú nemzet” a Szovjetunióban az egységes, központosított állami gazdasági rendszerből fejlődik ki.⁷ Következésképpen a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet születését szorosán egybefűzik a Szovjetunió első ötéves tervével. Ebből kiindulva részletekbe menően elkészült a „szocialista nemzet” fejlődéséről szóló elmélet, mely szerint „az októberi forrdalomtól a harmincas évekig terjedő időszak a nemzet konszolidálódásának korszaka, majd ezeket az éveket a nemzetek közeledésének korszaka követi”,⁸ s ez nem más mint az állami centralizmus erősödésének eszmei racionalizálására tett kísérlet, s egyben a szabad nemzeti fejlődés elkerülhetetlen elfojtása. E séma szerint 1917 és 1937 között létrejött minden szovjet nemzeti és nemzetiségi csoportosulás egységes szociális-osztályjellegű struktúrája, amellyel létrejött „homogenizálódásuk”-nak és a „soknemzetiségű szocialista államban való tömörítésük”-nek az alapja. Az elkövetkező húsz esztendőben pedig kidolgozták és megszilárdították a „szovjet nemzet”-et, az új történelmi közösséget, amely „szocialista nemzeté fejlődött”.

A felsorolt és a hozzájuk hasonló magyarázatok azonosítják a nemzeti és osztálystruktúrát, amelynek kifejezője az egységes, centralizált és homogén adminisztratív struktúra. Eközben nyoma sincs annak, ami a nemzet és a nemzet tulajdonságának lényegét képezi, ez pedig az osztály és az osztályjelleg, s így a homogenizálódás, összeforrás, egybeolvadás stb. látszatát keltik, ami nem más mint az emberi érvényesüléssel kapcsolatos problémák összetett viszonyainak leegyszerűsítése a szocializmusban. Más szóval, a politikai tényező abszolutizálását és tömjénezését, a politikai változásoknak a szociális változásokkal való azonosí-

tását a „szocialista munkásosztály” és a „szocialista nemzet” kategóriájával is kifejezik. A „szocialista nemzet”-ről szóló konceptus logikája a nemzet történelmi feltételezettségéből indul ki, s eközben a feltételezettség és változóság időbeni megfogalmazását megkísérli az osztályjellegű társadalmi változásokhoz idomítani oly módon, hogy azt állítja: a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet közben létrejön az „új típusú nemzet”. A nemzet fenomen időrendi fejlődésének mechanikus meghatározása a „kapitalista nemzet”-től a „szovjet nép”-en keresztül a „szocialista nemzet”-ig és az „új típusú” nemzetig terjed.

1.2. A marxizmus és a „szocialista nemzet”

Ebben a kontextusban az „új típusú nemzet”-ről alkotott fogalom helyettesíti az „emberi közösség” marxista fogalmát, amely a régi politikai társadalom osztályjellegű korlátozottságainak túlhaladásával jön létre. Az ezzel kapcsolatos marxista álláspont igen szabatos és világos: hangsúlyozza a belső, osztályjellegű munkamegosztás túlhaladásának — mint a nemzetközi munkamegosztás gyökeres megváltozásának alapját és feltételét képező tényezőnek — fontosságát. Kizárólag ezek szolgálhatnak reális alapul és feltételül, amelyen illetve amelynek közepette megszűnnek a nemzeti ellentétek. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy amíg a munkának osztályjellege van, addig a többletmunkában ott rejlik a nemzeti érdekek alapja és lényege, amely a szocializmusban is a szabad, nemzeti és osztályjellegű fejlődés anyagi forrása.

Az állam és a proletárdiktatúra etatizmuson és bürokratikus centralizmuson alapuló sztálinista felfogása nem juttatja kifejezésre a nemzet gazdasági lényegét. A nemzet e lényegének centralista-adminisztratív elfojtása a „monolitizmus” és a „nemzetek egybeolvadásának” látszatát keltette, s gyakran ezen alapulnak a magukban véve teljesen ellentétes álláspontok. Az egyik szerint a nemzetek egyenrangúak és szabadon fejlődnek, a másik szerint felszámolták a közöttük fellelhető különbségeket, s beolvadtak a „szovjet nép”-be és a „szocialista nemzet”-be. Lényegében azonban a bürokratikus központosított államapparátus egyöntetűségéről van szó, s azt azonosítják a nemzetek kereteiben fennálló és a közöttük uralkodó viszonyokkal. Ez az az alap, amelyen az egységes ál-lamban levő egységes nemzetről szóló elképzelések születnek, s amelyek logikája a „szocialista táborra” is kiterjed.

A „szocialista nemzet”-ről szóló elméletnek semminemű alapja és támasza nincs Marx, Engels és Lenin tanításában, azonban annál több közös pontja van és sokban azonos egyes, a II. Internacionálé korából jól ismert revizionisták és opportunisták tanaival.

Így például Bauer, az „ausztromarxizmust” képviselve olyan tézis mellett szállt síkra, mely szerint a nemzetiségi kérdés a gyakorlatban kulturális téren nyer megoldást, s ebből kiindulva leegyszerűsítette a „kulturális nemzeti autonómia” képletére. A „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet számára abban a pillanatban, amint a nemzetet megfosztotta ter-

mészetes gazdasági funkciójától, nem maradt más hátra, mint az, hogy a nemzetet annak etnikai sajátosságaira, hagyományaira és pszichofizikai tulajdonságaira egyszerűsítse le.

Hasonlatosság van abban is, hogy Bauer úgy vélte, az elsődleges „kommunista nemzet” eredeténél fogva létrejött közösség, majd ezt követően jött létre a kultúrán alapuló nemzet a kultúráért való közösség. Tekintettel arra, hogy a kultúrát az uralkodó osztályok hozzák létre, Bauer szerint a szocializmusban, amikor a munkásosztály maga is bekapcsolódik a kulturális folyamatba, létrejön a „szocialista nemzet” is. A két elmélet között az a különbség, hogy Bauer szerint a nemzetet a kultúra hozza létre, Sztálin és a sztálinisták szerint pedig az állam.

Kautsky, aki fiatal korában elsőként kezdett komolyabban, tudományos alapon foglalkozni a nemzetről szóló marxista elmélet kidolgozásával, nem vallott azonos nézeteket Bauerrel, sőt elítélte annak elméletét. Azonban a „szocialista nemzet”-ről szóló sztálinista elmélet ennek ellenére támaszra talált és azonosította magát Kautsky álláspontjával, amely kilépett a marxizmus keretéből és annak revízióját képezte. Kautsky a modern államot a korszerű termelési módszerekkel hozva összefüggésbe arra a megállapításra jutott, hogy az államnak ahhoz, hogy modern legyen, minél nagyobbak kell lennie, s ezzel elvetette a nemzetről és a szocializmusbeli nemzetiségi viszonyokról szóló marxista tanítást. Nem helyeselve, hogy Bauer megmaradt a nemzeti problémánál, Kautsky kifejtette az internacionalizmusról szóló tézisért és abban látta a nemzet jövőjét és a nemzeti kérdés megoldását. Ez a tézis arra az elképzelésre támaszkodik, mely szerint a modern kapitalista fejlődés eredményeképpen modern államok és nemzetek jöttek létre, amelyek fejlődése nem arra az időszakra esik. A fejlődés megvalósulásáig követniük kell azok útját és azoknak a kereteiben kell maradniuk, akiknek azt már korábban sikerült megvalósítaniuk. A „szocialista nemzet”-ről szóló sztálinista elmélet sokban Kautsky internacionalizmusára támaszkodik, a különbség csak abban van, hogy Kautsky az ő internacionalizmusát a világpiachoz köti, Sztálin és a nemzetről szóló elmélet sztálinista teoretikusai pedig a „szocialista tábor”-hoz és a „szocialista közösség”-hez.

Karl Kautsky egyik téves kiindulópontja az internacionalizmusról szóló elmélet megalapozásakor abból állt, hogy kizártnak tartotta szuverén nemzeti államok fennállását a szocializmusban, mert tárgytalannak tartotta a nemzeti államra való törekvést a proletariátus győzelmének feltételei között. Szerinte ugyanis a proletariátus győzelmével megszünteti az államot, vagyis annak lényegét — a politikai hatalmat, amelyet a nemzeti burzsoázia tartott kezében. Az ilyen konstrukciók, amelyek a forradalmi elmélet és a forradalmi gyakorlat közötti eltérés talaján jöttek létre, azzal a következménnyel jártak, hogy Kautsky elméletével a szocialista forradalom előestéjén a forradalmi történések perifériájára került, mint ahogyan a „szocialista nemzet”-ről szóló elméletben kifejezésre jutó eszme is a mai világ forradalmi, felszabadító és szocialista átalakulásának perifériájára került.

A nemzetek közeledése objektív folyamat, s ezt gyakran kiemelték Marx, Engels és Lenin, de annak előfeltétele a nemzetek szabad és egyenrangú fejlődése, ami kizárólag olyan feltételek között lehetséges, amikor a munkásosztály nemzete keretében közvetlen rendelkezik a többletmunkával. S ez az, amitől a jelen pillanatban a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet megalkotói igen messze vannak és ennél fogva olyan mértékben távolodik ez az eszme a marxizmustól, amelyen mértékben közeledik a hegelizmus felé. Amennyiben a nemzet — s erre világosan rámutatott a marxista elmélet — meghatározott objektív anyagi tényezők terméke, akkor annak túlhaladása és új minőségbe való kifejlődése ezeknek az objektív anyagi tényezőknek a túlhaladásától függ. E tényezők közé tartozik a munkamegosztás, az árutermelés és a piac, amelyek ma minden nemzetre és népre jellemzőek, még a legfejlettebb termelő erőkkel rendelkezőkre is. Ha a nemzet jelenségét ilyen feltételek között és struktúrákban is aktualizálják, sőt kiélezi, akkor felvetődik az objektív kérdés — miért nem jelentkezhette ott is, ahol a feltételek hasonlóak vagy éppen séggel kedvezőtlenebbek, már ami a termelőerők és a társadalmi munkamegosztást illeti.

A „szocialista nemzet”-ről és az „új típusú nemzet”-ről szóló elmélet teret hagy a nemzet fejlődésében és érvényre jutásában jelentkező még két kedvezőtlen irányvonal számára. Ezek egyike: formálisan a marxista tanítás talaján tartózkodni, ugyanakkor elvetni annak lényegét és azt a gyakorlatban használt, de általa tagadott frázisokkal behelyettesíteni.

Sztálin és a sztálinizmus idején a nemzet és a nemzetiségi viszonyok kérdése tabu téma volt, a nemzeti kérdés bármilyen jellegű említését burzsoá nacionalizmusnak minősítették. S ezért a sztálini korszakban a legbrutálisabb megtorlásokkal és üldöztetéssel számoltak le és félemlítették meg mindazokat, akik az ellenállás vagy a nézetkülönbség legcsekélyebb jelét tanúsították a bürokratikus-centralista abszolutizmussal szemben. Szófogadatlanak talált egész népeket telepítettek szét és megszüntették önrendelkezésüket. A második világháború idején, amikor a Vörös Hadsereg már nagyban üldözte az ország területén levő hitlerista hordák utolsó maradványait, deportálták az összes karacsajeveket, a Kalmük Autonóm Köztársaság összes lakosságát, az összes balkáriákat, csecsenceket, ingusokat. N. Sz. Hruscsov erről szólva a XX. Kongresszuson feltette a kérdést: „Hogyan lehet egy egész népet felelőssé tenni ellenséges tevékenységért, a nőket, gyermekeket, öregeket, kommunistákat és komszomolistákat beleszámítva.”⁹

A Szovjetunió 1936. évi alkotmánya, amely közismerten sztálinista, a normatívum és a valóság közötti eltérés ritka példája maradt. Mindenemű demokratikus normatív proklamációra olyan megoldást nyújt, amely gyakorlatban megvalósíthatatlan. Abban az alkotmányban például, felsorolják az összes köztársaságot és autonóm tartományt, amelyek 1824-ben, a Szovjetunió létrehozásakor léteztek és jogaikat, amelyek deklaratív módon bővültek. Ugyanakkor leszögezi a következőket:

„A köztársaságok költségvetését mind a bevételekre, mind a kiadásokra való tekintettel a Szövetség Központi Végrehajtó Bizottsága állapítja meg”¹⁰

A másik irányvonal, egyes szocialista országokban a nemzetek adminisztratív asszimilálása a „szocialista nemzet” létrehozásának örve alatt. Jóllehet ugyanazokból az elméleti tételekből indul ki, ennek az elméletnek a gyakorlati politikai értelme országról országra változik, ami csak megerősíti azt, hogy politikai pragmatizmuson alapszik. A Német Demokratikus Köztársaságban a „szocialista nemzet” fogalma a két német állam fennállásának eszmei megindoklására szolgál a polgári jelszó alapján, amely szerint „egy nemzet — egy állam”. A „szocialista” és a „kapitalista nemzet” fennállásáról szóló elmélet szolgál a két német állam létezésének megindoklására. A „szocialista nemzet”-nek tömbjellege van, mert „a szovjet szocialista rendszerhez való tartozás”, vagyis a szocialista államok katonai-politikai tömbjéhez való tartozás „a szocialista nemzet” leglényegesebb ismérve.¹¹ Más szóval, e tömb nélkül nem lehetséges ilyen nemzet létezése sem.

A Német Demokratikus Köztársasággal ellentétben, amelyben lehetetlenek tartják a német „kapitalista” és „szocialista nemzetnek” az egy nemzetbe való beolvadását, Bulgáriában a hangsúlyt az „egységes bolgár szocialista nemzet” létezésére fektetik. E kategória szorgalmazása nem más, mint az ebben az országban élő nem bolgár nemzetek asszimilálásának másképpen történő megnevezése. Ezt az irányvételt olyan elmélettel igyekeznek megindokolni, mely szerint az osztálynak elsőbbsége van a nemzeti jelleg felett, tulajdonképpen azonban a nagybolgár sovinizmusról és hegemonizmusról van szó, amely az említett ország osztálykapitalista múltjára támaszkodik, nem pedig az osztályról és a nemzetekről szóló marxista tanításra. „Ma egyikünk számára sem lehet titok, hogy az összes nemzeti szerencsétlenség és katasztrófa közül, amelyek érzékenyen sújtották népünket az utóbbi évtizedekben, a Balkánon gyakorolt nagybolgár sovinizmus és a szomszédos népek feletti uralom nagybolgár ideológiája és politikája a legjelentősebb. Elengedhetetlenül szükség van arra, hogy vasseprővel kitisztítsuk Augiasz sötét, aljas és szégyenletes örökségű istállóját, hogy megtisztítsuk Bulgária társadalmi politikai horizontját.”¹² Georgi Dimitrov egy alkalommal az őt végtelenül gondba ejtő nagybolgár nacionalizmusról szólva a következőket mondta: „A nagybolgár nacionalizmust a második világháborúban nem érte döntő csapás”, mint ahogyan az Jugoszláviában történt, amikor is Jugoszlávia népei fegyverrel a kezükben felszámolták a nagyszerb csetniket, illetve a nagyhorvát usztasák ideológiáját. Ezzel ellentétben a nagybolgár nacionalizmus még intenzívebbé vált és mély gyökeret eresztett, még a Bolgár Kommunista Pártra is hatást gyakorolva.¹³ A nemzeteknek a „szocialista nemzet” létrehozásának örve alatt történő asszimilálása a dörgő szöveg ellenére is a „szocialista közösségbe” tartozó egyes országok közötti viszonyok rendezésének akadályává válik.

Az átmeneti időszak sokkal összetettebb mint ahogyan azt egyes leegyszerűsített etatista-szocialista elméletek igyekeznek beállítani. Holott éppenséggel ez az összetettség és az új, valamint a régi átszövődése képezi az átmeneti időszak lényegét. Emiatt a történelem a forradalmi erőket felelősségteljes elméleti és gyakorlati feladatok elé állította az átmeneti időszak népei és nemzetei közötti termelési és általános viszonyok fejlődésének terén. Ha abból indultunk ki, hogy a nemzetiségi kérdés az átmeneti időszak ellentmondásainak része, akkor éppen a nemzet az a forma és potenciál, amely arra szolgál, hogy ezeket az ellentmondásokat könnyebben legyőzzék és túlhaladják, de csak a tényleges szocialista demokratizmus, egyenrangúság és szolidaritás feltételei közepette.

Az össz forradalmi tapasztalat és gyakorlat arra utal, hogy a nemzet a tényleges küzdőtér, melyen a munka gazdasági felszabadításáért folyik a harc és ezért az elsősorban a szocializmus létrejöttének forrása, nem pedig terhe, mint ahogyan az a szocializmusról alkotott leegyszerűsített sztálinista-etatista vízióból kitűnik. A nemzet nem érvényesülhet és nem fejlődhet, ha nem tartja tiszteletben sajátságait a munka termelékenységének területén, s ha nem vállal felelősséget fejlesztéséért és beépüléséért a világgazdaság magasabb szintű termelékenységébe. Ha a gazdasági rendszer olyan irányzatot vett, hogy a nemzet a termelés és a fogyasztás alapjának belső viszonyai között jön létre, az még nem jelenti azt, hogy gazdaságilag zárt nemzet alakult ki. Ennek értelme valójában a termelés társadalmi jellegének természetes létrejötte a gazdasági kényszer hatása alatt — vagyis a gazdasági offenzíva közepette, az arra való alkalmassá válásban —, mint a termelés koncentrálódása a szélesebb és nemzetközi munkamegosztás alapján... Ez lehet az emberi közösség szélesebb integrálódásának alapos előkészítését szolgáló módszer, azé, a közösségé, amely a fejlett termelési erőkre és a társadalmi változásokra alapozva lehetségessé és reálissá válik.¹⁴

A gazdasági komponens és tartalom eltávolítása a nemzet funkciójából nem más mint annak lekicsinylése és tagadása. Ezzel tulajdonképpen teljesen elködösítik a nemzetiségi kérdést és megteremtik a legszélesebb körű lehetőséget a vele való visszaélésre a modern politikai gyakorlatban.

Azok a körülmények amelyek közepette megoldódik a többletmunka és a szükséges munka közötti ellentétes viszony, meghatározzák a munkásosztály és a nemzet szerepét és mindazokat az irányzatokat, amelyek ezekből a viszonyokból erednek az átmeneti időszakban, vagyis a szocializmusban. Az etatizmus — mint az eme ellentmondások felszámolásának törvényszerű tendenciájával szembeni ellenállóképesség hiánya — egyaránt az osztály és a nemzet passzivizálódásához vezet, holott azok döntő szerepe nélkül szemmel láthatólag nem lehet a szocializmusban sikerrel túlhaladni ezeket az ellentmondásokat. E helyzet második következménye annak az erőnek a glorifikálása és „istenítése” amely ezt a funkciót magára vállalja, ez pedig az állam. Abban a pillanatban, amikor a centralista felépítésű állam átveszi a nemzet gazdasági funkcióit,

akkor arra kényszerül, hogy a nemzet „elkődösített” jelenségével saját bel- és külpolitikai szükségletei szerint manipuláljon.

A nemzet gazdasági funkciójának a háttérbe szorítása után Sztálin a nemzetiségi kérdés lényegét a gyarmaturalom alatt élő népek és a függőségben élő nemzeteknek az imperialista burzsoá uralkodó nemzetekkel szembeni harcában látta. E konstrukció a továbbiakban így néz ki: „A gyarmatokon leigázott tömegek a parasztok tömegei, tehát a nemzeti kérdés tulajdonképpen nem más mint parasztkérdés, s az imperializmus elleni harcba bevont paraszttömegek a proletárforradalom szövetségesei”.¹⁵ E logika szerint a proletárforradalom politikai győzelme egy magában az új nemzet létrejöttét jelenti. Az pedig már csak magától értetődő, hogy az ily módon létrejött nemzetről, miután elismerték történelmi feltételezettségét, időről-időre tanácsos kvalifikációkat adni, amelyeket korábban és ma is a „szovjet nép”, a „szocialista nemzet” az „új típusú nemzet” stb. kategóriákkal illetnek.

Az elméleti vitákban a „szovjet nép” fogalmát úgy határozzák meg, hogy az „az emberek történelmi, szociális és internacionális közössége, azoké az embereké, akiknek egységes, a társadalmi tulajdonon, gazdaságon alapuló hazájuk és területük, szocialista tartalmú kultúrájuk, nemzeti nyelvük és a nemzetek közötti közlekedésben használt nyelvéük van, amely a föderatív össznépi államuk és a közös cél — a kommunizmus kiépítésére irányuló közös cél — alapján, valamint a szocialista átalakulás és a dolgozó osztályok és rétegek, nemzetek és nemzetiségek közeledése alapján jött létre”.¹⁶ A „szovjet nemzet” e jellemvonásainak összessége nem más, mint az etatisztikus-bürokratikus szocializmus megjelenési formája, amely számára a többnemzetiségűség zavaró körülmény, mivel egyöntetűsége törekszik.

A „szovjet nemzet” definíciója szemmel láthatólag kiegészíthetné és kielégíthetné a belső centralisztikus-etatisztikus rendszer szükségleteit, ennek szemszögéből szükségtelen nyomozni a „szocialista nemzet” meghatározása után. Az pedig, hogy az utóbbi időben mégis ilyesmi folyik, az annak tudható be, hogy szükség van rá a „szocialista tábor” homogenizálása céljából. A „szocialista nemzet” fogalmának kutatása szemmel láthatólag nem a kutatásra és az elmélet továbbfejlesztésére irányuló tudományos igyekezet, hanem elsősorban annak elhomályosítására és tagadására irányul. Ez az alapgondolat elsősorban abból indul ki, hogy „a nemzet az embereknek a kapitalista termelési módjára jellemző szervezete, míg a szocialista termelési módot az emberek internacionalista szervezkedése jellemzi”. A nemzet fogalmának az internacionalistával való felcserélése a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet keretében nem más, mint a „táborban” fennálló viszonyok racionalizálására tett kísérlet, s e viszonyok perspektívájának megnyitása az egységes „szocialista nemzet” keretében. Ezért ennek az elméletnek az érvényesítésére irányuló erőfeszítésekben úgyszólván kivétel nélkül aláhúzzák, hogy: 1. a „szocialista nemzet” a „kizsákmányoló osztályok felszámolásából” eredő közösség; 2. a „szocialista nemzet” minőségileg új emberi közösség,

amelynek a régi nemzeti közösség fennmaradt etnikai sajátosságaitól eltekintve radikálisan megváltozott egész anyagi és szellemi élete a szocialista internacionalizmus elvével összhangban; 3. a „szocialista nemzet” „monolit”, „szociális szempontból homogén”, „új és magasabb rendű” emberi közösség amelynek életmódja és sajátosságai sokban különböznek a többi „hagyományos” és elavult nemzetekétől. Ez különösképpen a következőkben nyilvánul meg: minden baráti osztály és társadalmi csoport tényleges egységében, amely alapján végbement minden nemzet egybeolvadása a munkásosztály vezetése alatt; minden szociális és nemzeti folyamat „szigorúan tudományos”, a kommunista párt és a szocialista állam általi irányításában; közös ideológiában; a szocialista hazaszeretet és az internacionalizmus harmonikus kapcsolatában; a „szocialista közösség”-hez való tartozás érzésében. Ebből a mechanikus konstrukcióból és összevonásból kitűnik, hogy a bürokrata monopolizmus számára csak egy abszolutizált és átfogó érdek fikciója felel meg. Ezek az elméletek szerint a nemzetek integrálódása, illetve szabad fejlődése olyan folyamatok, amelyek egymást okvetlenül kizárják. Végeredményben minden arra irányul, hogy megindokolja a Szovjetuniónak a „szocialista táborban” betöltött azon helyét, amelyet az orosz nép tölt be a „szovjet nép” keretén belül. Más szóval a „szovjet nép” és a „szocialista nemzet” olyan fogalmak, amelyek megjelölik a nemzetek helyét és perspektíváját az etatista szocializmusban. E feltételek között a meglevő nemzetek helyzetének lényeges alkotórésze a legnépesebb nemzet dominációja, amellyel velejár más nemzetek fokozatos asszimilációja is. E távlatnak az alternatívája kizárólag az lehet, hogy a demokratikus szervezethez közepette a munkásosztály közvetlenül dönt saját és nemzeti fejlődésének feltételeiről. Egyébként az alárendeltség és a hegemonia olyan abszurdumokba csap át, amelyekkel egyes szovjet teoretikusok munkáiban találkozunk. Szerintük a nemzetek döntéshozatalára kihatással van a vezetők személyi tulajdonsága s más országok „tárgyilagosabban” véleményt mondhatnak arról, hogy mi képezi egy ország nemzeti érdekét. E teoretikusok szerint a gyakorlat „újszerű módon” veti fel a nemzeti szuverenitás kérdését, mégpedig azért, mert a szocialista országok államközi együttműködésében „megnövekedett a transznacionális tevékenység jelentősége, s az megköveteli a nemzeti érdekek alárendelését”.¹⁷

Mindennek az a lényege, hogy a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet értelmi kuszaság, amely a sztálinista korszak etatista-bürokrata elhajlásának következménye, s kísérlet arra, hogy marxista pozíciókról megmagyarázzák ezeket a deformációkat. A „szocialista” meghatározás szemmel láthatóan nem vonatkozik a nemzet fogalmára, hanem egy bürokratikus szerkezetről van szó. Ezért ezzel az elmélettel sok olyan kérdés és probléma körüli vita került gyújtópontba, amelyekkel annak idején Marx, Engels és Lenin is találkoztak. Ezek pedig az osztály- és a nemzet viszonya, a nemzet és az internacionalizmus, az önállóság, egyenrangúság és a szocialista szolidaritás stb. Jóllehet megváltozott feltételek

között ugyan, de a szocialista országokban a bürokrácia utánozza a burzsoázia azon magatartását és álláspontjait, amelyeket Marx, Engels és Lenin bírált.

E jelenség megjelenésének veszélyét sejtve Lenin az októberi forradalom győzelme után, A „baloldaliság” a kommunizmus gyermekbetegsége című munkájában 1920-ban az orosz forradalom egyes alapvető vonásainak univerzális jelentőségéről beszélt, de valamivel azt megelőzően a Bolsevik Párt VIII. Kongresszusán még arra is rámutatott: „Nevetséges lenne a mi forradalmunkat minden ország számára egyaránt érvényes eszményképpé kikiáltani, beképzelné azt, hogy az egy egész sor zseniális felfedezést tett és hogy a szocialista újdonságok egész tömegét vezette be... Mi gyakorlati tapasztalatra tettünk szert az országban levő kapitalizmus megdöntésére irányuló első lépésekben, a proletariátus és a parasztság különleges viszonyai közepette. Ezenkívül semmi más nincs. Amennyiben békának tetetjük, felfújjuk magunkat, nevetségessé válunk az egész világ előtt. Közönséges dicsekvőkké válunk”.¹⁸

Sztálin már 1936-ban kihirdette, hogy a Szovjetunióban alapján véve már kiépítették a szocializmust. A mai szovjet teoretikusok szerint a jelenlegi szovjet társadalom fejlett szocialista társadalom, amely a kommunizmusba tér át. E társadalom lényeges tulajdonsága a jelenkori szovjet elmélet szerint az össznépi állam. A termelők szabad társulásáról és az eszközök feletti hatalmáról szó sincs. Ellenkezőleg, olyan álláspontok is kifejezésre jutottak, melyek szerint a szocializmus és az öngazgatás összeegyeztethetetlenek, ugyanakkor az elkövetkező kommunista korszakbeli kommunista társadalmi öngazgatásról beszélnek. E vélemények szerint a kommunizmus felé a következő két, kimondottan politikai mozgatóerő segítségével haladunk — össznépi társadalom és össznépi párt. Ezen elméletek szószólói az említettek segítségével lényegében csak azt bizonyítják, hogy azok olyan társadalmi struktúrák és viszonyok fenntartására szolgálnak, amelyekben nekik döntő pozíciójuk van. Velük kapcsolatban el lehetne mondani azt, amit Marx mondott már Hegel, állam és jogfilozófiájának bírálatában: „A bürokrata szellem teljesen jezsuita, teológiai. A bürokraták az állam jezsuitái és az állam teológusai. A bürokrácia a papság állama. Tekintettel arra, hogy a bürokrácia lényegénél fogva „állam mint formalizmus”, az azonos azzal a célja tekintetében is...

A bürokrácia önmagát tekinti az állam végső céljának. Mivel saját „formális” céljaiból alapozza meg önmaga tartalmát, az mindenütt önszeütközésbe kerül a „reális” célokkal... Az állam céljait a bürokrácia céljaivá változtatják avagy a bürokrácia céljait az állam céljaivá.

A bürokrácia a reális állam melletti imaginárus állam, az állam spiritalizmusa... Birtokolja az állam lényegét, a társadalom szellemi lényegét, az az ő magántulajdona. A bürokrácia általános szelleme titok, misztérium, amelyet annak szárnyai alatt hierarchiával őriz, kifelé pedig zárt jellegű rétegnek tünteti fel magát. A tekintély képezi tehát tudásának alapelvét, a tekintély idolátriája pedig a mentalitását.

Magában a bürokrácia belsejében a spiritualizmus piszkos materializmussá válik, a passzív megcsontosodott alázatosság materializmusa, elvekkkel, ideákkal és hagyományokkal megszilárdítva. Ami pedig az individuális értelemben vett bürokráciát illeti, számára az állam céljai önös célok: a hivatali megbízatások felosztása a legmagasabb megbízatások szintjén, a karrierizmus alapjaként.¹⁹

Az a tény, hogy a nemzet fogalmáról beszélnek és beszélni kell, ha másképpen nem, a „szocialista nemzet” palástja alatt, az arra utal, hogy ez egy létező fenomen, s hogy ezzel ajánlatos foglalkozni, más kérdés, hogy milyen módon. Ha már ez így van, akkor teoretikusai, miután mellőzték a nemzet lényegét, gazdasági lényegét, akarva nem akarva azon renegátumok pozícióira süllyedtek, amelyekkel Lenin olyan csodálatra méltóan harcolt és leszámolt.

Amikor a nemzeti fenomen gazdasági lényegéről van szó, — ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a többletmunkáról —, arról a többletmunkáról, amelyért a törzsektől és a törzsszövetségektől kezdve a népeken, államokon és nemzeteken keresztül napjainkig és manapság is, továbbá a távoli jövőben is harcolnak majd — akkor Sztálin követői meghatározott értelemben elvégezték tanításaik revízióját, sőt még messzebbre mentek. Ugyanis a nemzetről szóló definíciójából amelyet még az októberi forradalom előtt konstruált, pontosabban 1919-ben állított fel, elhagyták a gazdasági összefüggőség, a nemzet gazdasági integrációjának elemét. Jóllehet ez az elem magában Sztálin definíciójában is felszínes és nem nyugszik tudományos alapokon, mert ő nem veszi figyelembe azoknak a tényezőknek a teljességét, amelyek a társadalmi fejlődés meghatározott fokán feltételezik a munka társadalmi megosztását. Ehelyett a gazdasági tényezőt inkább vulgáris materialista módon fogja fel, de még ilyen formában is, amennyiben az megmaradt volna a „szocialista nemzet”-ről szóló elméletekben, valamilyen lehetőséget nyújtana az objektív vitára. Így azonban, a gazdasági tényező teljes elhagyása a „szocialista nemzet” definíciójából, teoretikusait közelebb hozza vagy azonosítja az ausztromarxistákkal, akik a nemzetet a kulturális-nyelvi jelenségre egyszerűsítik le. Ily módon születik meg az a furcsa konstrukció, amelyben a „szovjet nép” termelési- és munka- vagyis gazdasági-osztályjellegű kategória, míg a „szocialista nemzet” az etnikai-kulturális keretek között marad. Ezért a nemzet nyelve „otthoni”, mellékes nyelv; a hivatalos, vagyis a „szovjet nép” nyelve pedig az orosz. Más szóval, ha a nemzetnek nincs gazdasági funkciója, akkor annak arra sincs szüksége, hogy másokkal a saját nyelvén vagy azon a nyelven közlekedjen, amelyet e célra maga választ meg. Lenin már 1913-ban, a „kulturális-nemzeti autonómiáról” folyó vitával kapcsolatban a következőket mondotta: „Amíg különféle nemzetek egy államban élnek, addig azokat összefűzi a gazdasági, jogi és a gyakorlati élet szálainak milliói, milliárdjai”. Ugyanebből az alkalomból az orosz nyelv rákényszerítése elleni határozott harcában ezt mondotta: „Nekünk nincs szándékunkban senkit sem ütleggel kényszeríteni a mennyországba, mert az ütleg ki-

élezi a gyűlöletet, milliónyi új torzsalkodást vált ki, fokozza az ingerültséget, az egymás közötti meg nem értést... A demokratikus államnak feltétlenül el kell ismernie a különféle nyelvek használatának teljes szabadságát és el kell vetnie egyetlen nyelv bármilyen jellegű kiváltságát”.²⁰

Lenin eltökélten sikraszállt azért, hogy a nemzetek jogainak érvényre kell jutniuk és mindenki kiváltságai már a burzsoá társadalomban megszűnjenek a munkásosztály és a forradalmi erők akciója és nyomása által. Ebből megállapíthatjuk, hogyan képzelte el e viszonyokat a szocialista társadalomban: „A kapitalista társadalom gazdasági fejlődése világszerte példákkal szolgál nem eléggé fejlett nemzeti mozgalmakról, több kisebb nemzetből vagy a kisebb nemzetek kárára létrejött nagy nemzetekről; példa van továbbá a nemzetek beolvadására is. A burzsoá nacionalizmus, elve a nemzetiség általában vett fejlődése. Ebből ered a burzsoá nacionalizmus kizárólagossága, a kiút nélküli nemzetiségi torzsalkodás. A proletariátus viszont nem hogy védelmezné minden nemzet nemzeti fejlődését, hanem ellenkezőleg, arra inti a tömegeket, hogy óvakodjanak az ilyen illúzióktól, védelmezi a kapitalista forgalom legteljesebb szabadságát, üdvözli a nemzetek mindennemű asszimilációját, kivéve az erőszakkal történőt, illetve azt, amely kiváltságokra támaszkodik”.²¹

Leninnek a nemzet fogalmáról szóló tanítását ért durva revízió Sztálin idejében történt, és a nyelv kérdésére vonatkozott. Ez a revízió abban nyilvánult meg, hogy ő funkciómegosztást végzett oly módon, hogy a nemzeti irodalmaknak meghagyta a nemzeti nyelvet, az orosz viszont dekrétummal a nemzetek közötti közlekedés nyelvének, azaz a nem orosz népek második „anyanyelvének” hirdette ki.

Lenin az ilyen irányú törekvésekről még az októberi forradalom előtt a következőket írta: „Amennyiben megszűnik bármilyen kiváltság, valamelyik nyelv használatának valakire történő ráerőltetése, akkor minden szláv nép könnyen és gyorsan megtanulja majd megérteni egymást és nem fog rettegni attól a „szörnyű” gondolattól, hogy a közös parlamentben különböző nyelven tartott beszédekkel kell hallgatnia. A gazdasági tevékenység fogja majd meghatározni az adott országnak azt a nyelvét amelynek ismerete a többség számára hasznos a kereskedelmi áruforgalom érdekében. Ennek meghatározása — ha azt önkéntesen elfogadják a különféle nemzetek tagjai —, annál szilárdabb lesz, minél gyorsabban és szélesebb körben történik az meg, és annival közvetlenebb lesz a demokratizmus.”²²

Lenin következetes marxistaként szilárdan meg volt győződve arról, hogy az anyagi feltételek fogják megtalálni a gyorsabb és legegyszerűbb megoldásokat, amennyiben ezeknek a megoldásoknak az útjából eltávolítják a hegemónizmust, az agressziót, az egyenrangútlanságot, amely annak közös nevezője, tekintet nélkül arra, hogy egyénekről, szociális csoportokról vagy nemzetekről, avagy a kiváltságok más módon történő megőrzéséről vagy megszerzéséről van szó. E kontextusban Lenin kizárólagosan ellenezte az államnyelv bevezetését abból kiindulva, hogy Oroszország lakosságának több mint háromnegyede szláv rokon népek-

hez tartozik, akik szabad iskoláztatás, nemzeti egyenrangúság és a fejlett gazdasági forgalom feltételeinek közepette könnyen megértének egymást a nyelvi közlekedésben azon a módon, amelyet szabadon választottak meg minden rájuk erőszakolt államnyelv nélkül.

Lényegében véve, ha eltekintünk a nemzet gazdasági funkciójától, akkor a „nemzetek közötti kommunikáció” nyelve nem más, mint az állami és pártbürokrácia, értelmiség, s különösen a technokrácia kiváltságos rétegei kommunikációjának nyelve. A Prakticizmus a nemzeti kérdésben című cikkében Lenin ezt írja: „Minden burzsoázia a nemzeti kérdésben vagy a saját nemzetének kiváltságára vagy a kizárólagos haszonra törekszik, s számukra ez praktikus is. A proletariátus ellenez minden kiváltságot, szembeszáll minden kizárólagossággal. Megkövetelni tőle a prakticizmust, nem jelent mást mint a burzsoázia pórázára kerülni, opportunizmusba esni... A burzsoáziát legjobban ennek a követelménynek a „megvalósíthatósága” érdekli — s ebből ered az állandó politikai kiegyezés más nemzetek burzsoáziájával a proletariátus kárára. A proletariátus számára fontos, hogy osztálya helyzetét megszilárdítsa a burzsoáziával szemben, s hogy a néptömegeket a „szabad, következetes demokrácia és szocializmus” szellemében nevelje.”²³ Már az első pillantásra látszik, hogy ezek a figyelmeztetések mennyire hasonlóak azokhoz, amelyeket ugyanazoknál az okoknál fogva a bürokráciához is intézhetnének a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet keretében. Ez az elmélet sokban hasonló Gompłowitz elméletéhez, mely szerint a nemzet tagjai közé tartoznak egy állam összes állampolgárai a feudális „Cuius religio eius natio” mércéi alapján, vagy Karl Renner álláspontjához, aki azoknak az embereknek a szövetségét tartotta nemzetnek, akik egyformán gondolkodnak és beszélnek. A nemzetről szóló jelenkori „táborbeli” elméleteknek ugyancsak sok hasonlatosságuk van a II. Internacionálé, s különösképpen annak vezető személyisége, Karl Kautsky állásfoglalásával. Kautsky — azoknak a tényezőknél a megindoklásához hasonlóan, amelyek a „szovjet nép” létrejöttére kihatással voltak — jómaga is beszélt a kisebb nemzeteknek a nagyobbakba való beolvadásáról a következő teltételek között: külső ellenség; az árutermelés és a kereskedelem természete a következtében. A kettő között az a különbség, hogy Kautsky a gazdasági hatalomból indult ki, míg a sztálinizmus a bürokratikus, politikai monopoliumból. Kautsky, valamint a II. Internacionálé befolyásos személyiségeinek nemzeti nihilizmusa sokban hasonló a „szocialista nemzet” teoretikusaiéhoz. Ezek szerint a „szocialista nemzet”-ről szóló viták túlhaladják a jelenkori marxista elméleti viták kereteit.

A marxista szemlélet szerint a nemzet a történelmi funkcióit teljes egészében csak a fejlett demokratizmusú szocialista társadalomban fejlesztheti ki, s ezzel ezek a funkciók történelmileg kimerülnek a hagyományos értelemben vett nemzet pedig túlhaladja önmagát. Más szóval, a nemzet csakis olyan mértékben fejleszti és meríti ki a végsőkéig történelmi szerepét, amilyen mértékben a munkásosztály megvalósítja ugyanazt. Ebből eredően, a nemzet és a munkásosztály a történelem színpadán mindad-

dig nem tud teljes mértékben érvényesülni és funkciója értelmét megmutatni, amíg a kapitalista viszonyok és ellentétek, illetve az átmeneti időszakban az etatista-bürokrata közvetítés, fojtogatják őket.

1.3. Október szelleme és Lenin műve

A nemzetiségi viszonyok bürokrata-etatista korlátozottsága és a nemzetiségi viszonyok idillje attól a pillanattól kezdve, amikor megszűnik a burzsoázia politikai hatalma, s egyes teoretikusok abbeli igyekezete, hogy mindezt megindokolják és megörökítsék a „szocialista nemzet”-ről és a „szovjet nép”-ről szóló elméletekkel — a helyzetnek és a fejlődésnek csak egyik, tehát nem abszolút oldalát képezik azokban az országokban, amelyekben az ilyen elméletek születnek. Az ilyen szellemi állapot olyan időszakhoz kötődik, amely sok mindenben különbözik a maiától. Gyökerei az általános elmaradottsághoz, fejletlenséghez és különleges nemzetközi feltételekhez nyúlnak vissza, amelyek törvényszerűen szülték és termelték újra a bürokratizmust és az etatizmust és az azoknak megfelelő politikai ideológiát és elméletet. Azóta hatalmas, mennyiségi és minőségi változások történtek, ami egymagában véve elegendő ok és magyarázat az új eszmékre, új ismérvekre és az örök érvényűnek tartott viszonyokkal és ideológiákkal szembeni ellenállásra.

Az októberi forradalomtól a mai napig hatalmas strukturális változások mentek végbe a szocialista forradalom győzelmének és a Szovjetunióban folyó szocialista építésnek eredményeképpen. „A Szovjetunió megalakítása óta eltelt időszakban a gyáripari termelés háromszázhuszorosára növekedett meg. Ma már egy hónap alatt a szovjet ipari termelés több terméket állít elő, mint az egész 1940-es esztendőben.”²⁴ Hatalmas fejlődés és változás ment végbe a korábban legelmaradottabb külterületeken is. „Példaképpen elegendő megemlíteni, hogy a teljesen írástudatlan emberek arányszáma a húszas években a közép-ázsiai köztársaságokban 90—96, Kazahsztánban pedig 82 százalékos volt. A szociális felépítés valójában feudalista volt... A Szovjetunió fennállása óta Kazahsztán ipari termelése meghatszázszorozódott, a Tadzsik SZSZK-ban több mint ötszázszorosára növekedett, Kirgíziában 400-, Üzbegisztánban 240-, Türkméniában pedig több mint 130-szor nagyobb.”²⁵ Az ilyen ütemű anyagi fejlődést epohális változások kísérték az élet más területein is. A röbbletmunkával való állami-centralista rendelkezés a forradalom előtti korszakhoz képest óriási eredményekkel járt, amelyek a nemzeti életnek a centralista állammal való fedezésével azt a látszatot és illúziót keltették, hogy a nemzeti kérdés mindörökre meg van oldva.

A végrehajtott strukturális változások és a sztálinista rendszer közötti ellentmondások az SZKP XX. Kongresszusán robbantak ki. Ez annak a jele volt, hogy egy mélyreható szocialista forradalomban megsemmisíthetetlen Október szelleme és Lenin műve. A „szocialista nemzet”-ről és a „szovjet nép”-ről szóló legújabb elméleti viták is bizonyítják október szellemének és a nagy Lenin művének életerejét és örökéletűségét.

Azserbajdzsán, Üzbegisztán, Litvánia és Észtország egyes tudósai a „szocialista nemzet”-ről szóló viták alkalmával a nemzeti sajátosság jelentőségéről szólva kifejezett hangsúlyt fektettek arra az állításra, mely szerint „eme sajátosságok elismerésétől függnék a nemzetek közötti viszonyok”. Mások viszont az egységes „szocialista nemzet”-ről szóló elmélettel szembehelyezkedve azt állítják, hogy „empirikusan létezik a nép mint a szocialista nemzetnél általánosabb kategória s ezt a Szovjetunió, valamint az „azerbajdzsáni és örmény népek” a létezésével igyekeznek bizonyítani. A Kazáni Egyetem kiadványában egyes tudósok (Szadikov, Jenalejev stb.) bírálatot jelentettek meg a korábbi erőszakos asszimilációs politikája — ez pedig a nagyorosz sovinizmus szinonímája — ellen. Ennek keretében dr. Zimanasz leninista határozottsággal védte a tézist, mely szerint „az internacionalizálódás nem lehet csak a párt által dirigált folyamat, hanem a tömegek alkotó művének és érdekének kell lennie, nem lehet mesterségesen serkenteni és összhangban kell lennie meghatározott objektív feltételek megvalósításával.” A mesterséges serkentés és internacionalizmus helyett egyes tudósok egyre inkább a nemzetek közötti bizalom és egyenrangúság lenini módon történő ápolása mellett szállnak síkra. Egyes szovjet köztársaságokban más tudósok és aktivisták is rámutatnak a következetesebb viszonyok és a nemzeti öntudat sérthetlensége tiszteletben tartásának szükségességére.

A mai idők annyiban különböznek a sztálinista korszaktól, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban mindinkább érvényre jutnak a marxista eszmék és fejlődik a marxista gyakorlat, s ennek megfelelően egyre inkább érvényre jut a nemzet marxista lényege és a nemzetek egyenrangúsága. A szocializmusba vezető utak különbözősége már régóta nem csak lehetőség vagy szükséglet, hanem valóság és a különféle nemzetek és országok dolgozóinak forradalmi gyakorlatává vált. Ebben az általános folyamatban nagy erővel tört fel a kommunista pártok egyenrangúságának eszméje, legyűrve azt a megcsontosodott hiedelmet, hogy vannak vezető pártok és államok, amelyeket utánozni és hallgatni kell.

A sztálinista-pozitivisták dogmatizmus és összeütközésbe került azokkal a mozgalmakkal, amelyek felismerték, hogy harcuk és akcióik sikere attól függ, miként viszonyulnak a nemzethez mint történelmi képződményhez. Ezért sok párt és mozgalom programjának és platformjának kiindulópontja és felismerése, hogy a munkásosztály érdekei nemzetének kereteiben vannak, s hogy az csak azon a terepen számolhatja fel a kizsákmányolást, továbbá, hogy a tényleges internacionalizmus előfeltétele a teljes egyenrangúság.

Már 34 évvel ezelőtt mondotta Palmiro Togliatti, az olasz kommunisták vezetője a Nápolyban tartott nagygyűlésen: „Mi a munkásosztály pártja vagyunk; nem tagadjuk és sohasem fogjuk tagadni ezt a minőségünket. Természetesen a munkásosztály sohasem állt a nemzet érdekein kívül. Tekintsetek vissza a múltba, emlékezzetek vissza a nemzeti megújulásra, amikor a munkások kis csoportja egymástól elválasztva éltek minden politikai öntudattól megfosztva. Ezekből a csoportokból

kerültek ki a leghősiesebb harcosok, a külföldi domináció ellen városokban és falvakban dúló, a haza felszabadításáért folyó harcokban. A munkások és az iparosok a legkiemelkedőbb értelmiségiekkel vállvetve a nemzeti felszabadulásért folyó ellenállási mozgalom lelkét képezték. A munkások és az iparosok megtalálhatók voltak Garibaldi légióiban, mindenütt találkozunk velük, ahol harcolnak és az életet áldozzák fel a szabadságért és a haza függetlenségéért. Mi átvesszük a munkásosztály eme hagyományait. Mi magunkévá tesszük az olasz szocializmus, e nagy tömeg hagyományait, amely a politikai színtérre lépve, a dolgozók érdekeit és jogait valamint azt követelve, hogy az országirányításban a nép foglalja el azt a helyet amely őt megilleti — betöltötte a felépülés, az egész olasz élet újjáépítésének, felélenkítésének nagy nemzeti funkcióját.

Mi felvesszük és magunkévá tesszük a nemzeti érdekek zászlaját, amelyet a sárba tiport és elárult a fasizmus, s eltávolítjuk a kriminális fasiszta ideológiát és imperialista, rablógyilkos, végzetes terveit miközben kiirtjuk Mussolini zsarnokságának minden gyökerét. A nemzeti életnek új tartalmat adunk, amely megfelel a munkástömegek szükségleteinek, érdekeinek és törekvéseinek.”²⁶

A Román Kommunista Párt Történelmi Intézetének *Anale de istorie* című folyóirata 1977. augusztusi számában ezt írja: „A nemzetközi munkás- és kommunista mozgalomban előállt új helyzet hatályon kívül helyezte a szocializmus „monolitizmusáról” és „egységes modell”-jéről szóló korábban érvényben levő ideológiát... A nemzetközi munkásmozgalom a múltban olyan dogmatikus eszmei rendszerektől volt terhes, amelyek egy vezető központhoz voltak kötve és amikor gyakorlattá vált, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban előfordult kérdések megvitatására és fejtegetésére tett minden kísérletet elítéltek... A jugoszláv út „jelensége és esete”, az „olasz történelmi kompromisszum”, a franciaországi „nemzeti színezetű szocializmus”, az „eurókkommunizmus” ma semmiképpen sem nevezhetők „eretnek utaknak”, mert ezek a stratégiák a saját nemzeti út szabad megválasztásán alapulnak”.²⁷

A nemzeti individualitást fojtogató bürokratizmussal és centralizmussal szembeni ellenállás korunkban egyre jobban terjed az úgynevezett burzsoá demokrácia egyes rendszereiben, Pierre Fougeyrollas erről nem régen így írt: „Franciaországban a burzsoázia kiélezte a régi monarchia centralizmusát, felhasználva a napoleoni prefekturális szervezés eszközeit, az pedig arra törekedett, hogy a hexagon nemzetiségeit, amelyeket mint olyanok nem ismerhetnek el, helytelenül — oly módon kezeljék, mint az egységes francia nép részeit, vagyis úgy, mint az „egy és oszthatatlan” Köztársaság elidegeníthetetlen területi egységeit (departman). Kiderült tehát, hogy a franciaországi forradalmi mozgalom jövőjét ezentúl a megoldatlan és rejtett nemzetiségi kérdések fogják megterhelni. A bretagneiek, opotíneiek, baszkok, katalónok, korzikaiak, elzásziak etnikai-kulturális, gazdasági és politikai felszabadításának problémája, a fran-

ciaországi forradalmi osztályok harca globális fejlődésének általánosabb problémája felé fordul.”²⁸

Az ellenállás, amelyet Sztálinnal szemben tanúsított Josip Broz Tito és a JKSZ három évtizeddel ezelőtt, az nem csak a szocializmus, hanem a marxista gondolkodásmód fejlődése új szakaszának kezdetét jelentette. A jugoszláv népfelszabadító harc, a szocialista forradalom és építés sajátosságai olyan alapok, amelyekről pozitív bírálat hangzott el a sztálinizmus, a bürokratizmus, valamint a kommunista pártok és a szocialista országok közötti egyenrangútlanság számlájára. Az 1948-as esztendőktől kezdve, amikor lángra lobbant a JKP illetve a JKSZ Sztálinnal szembeni ellenállása és mindaz ami azóta történt és megváltozott a forradalmi munkásmozgalomban a világon, az kifejezésre jutott az európai kommunista és munkáspártok 1976-ban tartott berlini értekezletén. Az, hogy a nemzetközi, politikai és gazdasági viszonyok úgyszólván minden régi értéke felbomlott vagy erróziós folyamatban van, valamint az a tény, hogy az új megoldások senkinek, egyetlen társadalmi erőnek vagy osztálynak sincsenek keze ügyében, olyan tényezők, amelyek fokozzák a bizonytalanságot a további fejlődés biztosabb előrejelzése tekintetében, s ugyanígy a legszélesebb társadalmi és politikai erőknek fontos tényezőjévé válnak a megfelelőbb optimális megoldások keresésében, azokra a kérdésekre szolgáló feleletek utáni kutatásban, amelyek a világban manapság minden társadalmi erő előtt állnak. A jövő felé vezető úton nemcsak a taktika válik a felülvizsgálás tárgyává, hanem elsősorban és különösképpen a társadalmi változások megvalósításaért, a szocializmus építéséért vívott harc politikai stratégiája. A jelenlegi történelmi útszakaszt tehát az osztályharc, a szocializmusért vívott harc stratégiájának és taktikájának alkalmazkodása jellemzi.

Annak ellenére, hogy az értekezleten csak korlátozott számú kérdésekről tárgyaltak, a kommunista és munkáspártok nem tudták elkerülni a nyílt vitát a saját, egymás közötti viszonyaik kérdéseiről. Egyre inkább felülkerekedik az eszmélet, hogy a jelenkorról folyó vita a marxizmus klasszikusainak gazdag örökségéből vett idézetekkel nem más mint „idézgetéses szundikálás”, amely egyre kevésbé elégítheti ki, avagy egyáltalán nem elégíti ki a jelenkori forradalmi feltételeket és forradalmi gyakorlatot. Emiatt végül is el kellett indulni a marxizmus alkotó jellegű fejlődésének útján, Marx, Engels és Lenin tanításai alapján, hogy feleletet találjanak azokra a kérdésekre, amelyeket a forradalmi gyakorlat vet fel. Ez az út kanyargós, nincs megjelölt és kitaposott ösvénye. Nem lehet rajta messzire eljutni anélkül, hogy ne ütköznénk akadályokba, amelyek a konfrontációhoz, akadémiai és politikai konfrontációkhoz vezetnek: sok tévelygés és tévút van.

Magától értetődő, hogy a dialógusban és a szabad véleménycserében előtérbe kellett kerülnie a kommunista és munkáspártok közötti viszonyok rendszere és struktúrája elsődleges fontosságú kérdéseinek.

Olyan fogalmakról van szó, mint például az egységes központ és a rajta nyugvó monolitikus egység — amelyek a maguk módján már visszahívhatatlanul a múlthoz tartoznak.²⁹

A nemzetközi munkásmozgalomban uralkodó viszonyok problémáival és a szocializmus előretörésének új lehetőségeivel foglalkozva a JKSZ küldöttségének vezetője, Josip Broz Tito a berlini értekezleten kihangsúlyozta: „Ma a kommunista mozgalomban egyre jobban érvényesülnek a szocializmusért vívott harc különböző útjai és a forradalmi és legszélesebb demokratikus erők közötti együttműködés új formái, amelyek a függetlenség, az egyenrangúság, az önállóság és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvein nyugszanak. Eközben külön kihangsúlyozódik minden forradalmi mozgalom felelőssége saját munkásosztálya és népe iránt. Ez már azzal járt, hogy megerősödött egy egész sor kommunista párt és megnövekedett politikai hatása nemzeti szinten, s ez pozitív hatást gyakorolt az Európában uralkodó általános politikai helyzetre is.”³⁰

A tudományos szocializmus megalapítói bebizonyították, s azt a szocialista gyakorlat is megerősítette és megerősíti, hogy a szocializmus nem csupán tiszta elv, hanem olyan társadalom, amilyenként a régi társadalom méhéből kikerül. Minden konkrét helyzetben összeütközésbe kerül azzal amiből kifejlődött és elsősorban ez határozza meg, hogyan fog haladni. Ezért a szocializmus semmit sem old meg automatikusan, a szocializmusra nincs recept, a szocializmus lehetőséget nyújt a munkásosztálynak a harcra, melyben az túlhaladja bérhelyzetét, s felszabadítva magát, felszabadítja az egész társadalmat, és ilyen értelemben a munkásosztály nemzeti osztály, érdekei megegyeznek a társadalom érdekeivel. A nemzet és a nemzetek közötti viszonyok szemszögéből nézve feltehető, hogy ezek a viszonyok megbomlanak, majd újra egyensúlyba jutnak mindaddig, amíg a munkásosztály a legkisebb részével is a bérviszony meghatározta lényéhez van kötve.

2. A „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet alapja és lényege

A „szocialista nemzet”-ről, a „szovjet nép”-ről és az „új típusú nemzet”-ről stb. szóló összes elmélet a fejlett és magába zárkóztott etatizmus, valamint az államról szóló marxista tanok revíziójának következménye. Lényege és jelentése csakis ebből kiindulva és ebben a kontextusban érthető meg.

2.1. A marxizmus az államról és a „szocialista nemzet”

Sztálin nagyon korán elvégezte az államról szóló marxista elmélet durva revízióját, ami az állam fetiszizálásában nyilvánult meg. Az állam fetiszizálása viszont az állami-bürokratikus hatalom centralizált rendszerének megindoklására irányuló törekvés következménye. Vagyis homlok-egyenest ellentétben van az állam elhalásáról szóló marxista tanítással. Az államról szóló marxista elmélet alapjait már a „Kiáltványban” le-

rakták: „Ha a proletariátus a burzsoázia elleni harcában szükségszerűen osztályá egyesül, forradalom útján uralkodó osztályá teszi magát, és mint uralkodó osztály a régi termelési viszonyokat erőszakkal megszünteti, akkor e termelési viszonyokkal együtt megszünteti az osztályellen-tétnek, egyáltalán az osztályoknak a létfeltételeit és ezzel saját magának mint osztálynak az uralmát is.

A régi polgári társadalom, s a vele járó osztályok és osztályellentétek helyébe olyan társulás lép, amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele.”³¹

Ezt az álláspontot taglalva Lenin „Az állam és a forradalom” című művében a következőket mondta: „a proletariátusnak olyan állam kell, amely oly módon van berendezve, hogy azonnal megkezdődhet elhalá-sa”, s még 1917 áprilisában kiemelte: „Rendszerint a szemünkre vetik: az orosz nép még nincs felkészülve a kommuna „bevezetésére”. Ez a feudalisták argumentuma, akik a parasztságnak a szabadságra való fel-készületlenségéről beszéltek. Semmilyen átalakulást „nem vezetünk be”, nem gondolunk „bevezetni” és nem szabad bevezetni mindaddig amíg azok abszolút nem értek meg arra mind a gazdasági valóságban, mind a néptömegek óriási többségének öntudatában, a kommunákban, vagyis a munkás és parasztszovjetek deputációiban. Amilyen mértékben erősebb a gazdasági csőd és válság, amelyet a háború hoz magával, annyival nagyobb szükség mutatkozik a legtökéletesebb politikai formára, amely megkönnyíti a háború által az emberiségen ejtett szörnyű sebek gyógyí-tását. Amilyen mértékben hiányzik az orosz népből a szervezési tapasztalat, annyival határozottabban kell hozzálátni az újjáépítéshez, amely magából a népből indul ki és nem kizárólag a politikáló burzsoától és a jövedelmező állásban levő tisztségviselőktől . . .

Legértékesebbnek azt tartjuk, hogy az ilyen igazgatás mellett maguk a munkások szálltak síkra, s hogy a munkásellenőrzésről, amely káotikus, szétmorzsolódott, primitív és hiányos volt a gyáripar minden ágazatá-ban, áttértünk az ipar feletti munkásigazgatásra országos méretekben”. Lenin a továbbiakban ezt mondja: „A szocializmust csak úgy lehet épí-teni és megszilárdítani, ha a munkásosztály megtanul igazgatni, s ha megszilárdul a munkástömegek tekintélye. Enélkül a szocializmus pusztá kívánság marad”.³²

Az államról szóló marxista elmélet az államból mint osztályteremt-ményből indul ki és annak szocializmusbeli elhalásából, annál az egy-szerű oknál fogva, hogy a munkásosztály, mint a társadalom többségé-nek hatalma csak olyan demokráciában valósulhat meg, amelyben túl-haladnak mindennemű osztályhatalmat, a munka osztálymegosztását és a munkásosztály gazdaságilag felszabadul. A sztálinista elmélet megmarad állítása mellett, mely szerint a szocializmus fejlődésével „kiéleződik az osztályharc”, s hogy az állami funkciók kiterjednek az élet minden területére. Ez az elmélet szerint az állam és az államapparátus erősödése, a társadalombeli minden állapotnak az állami szabályzás alá vetése a szocializmus fejlettségének fokmérője. És amilyen mértékben az etatizmus

és a bürokratizmus átfogóbban terjedt és elmélyült, olyan gyorsan jöttek létre a feltételek az „össznépi állam”-ról, a „szocialista nemzet”-ről és a „szovjet nép”-ről szóló elméletek érvényesítésére. „A gazdaság feletti centralizált, adminisztratív irányítás állami tervét és rendszerét kinevezték a kizárólagosan affirmálódott emberi öntudatnak a társadalmi viszonyok szabályozása terén, amelynek vakon alá kell rendelni az ezen a területen megjelenő minden más manifesztációt. Ennek a mechanizmusnak az eszközei főleg a következőkben nyilvánulnak meg: a legfőbb szervek teljes direktívája az alacsonyabb hatóságok irányában, amelyek pedig ezt az egyének felett gyakorolják; az alacsonyabbaknak a magasabbak általi ellenőrzése; a feladatok megvalósításának az ellenőrzése és büntetés a feladat el nem végzéséért. A piramist tehát a feje tetejére állították. Az nem az alapvető szocialista elvből, a munka felszabadításából, a társadalmi termelőeszközökkel dolgozó ember alkotóképességének felszabadításából indul ki, vagyis az egyén anyagi és erkölcsi érdekelt-ségéből, s közben felsőbb társadalmi instrumentumokkal szabályozza, ellenőrizzé és irányítsa az alapvető emberi tevékenységeket és viszonyokat, amelyek benne létrejönnek. A centralizált adminisztratív irányítás minden egyes embert és minden egyes dolgozó kollektívát a titkos, a széles tömegek számára leggyakrabban a lényegében ismeretlen technokrata tervek vakon engedelmeskedő végrehajtójává teszi.”³³

A termelő eszközök államosítása és ennek alapján centralista államrendszer létrehozása a maga nemében nem vitatott a marxista tanításban. Mindaddig amíg azzal a régi kizsákmányoló viszonyokat szüntetik meg, s amíg azt támogatják a tömegek — márpedig azok támogatják, amíg ezekben a keretekben feltételeket hoznak létre az új szocialista viszonyok kibontakozásának elementáris, anyagi és politikai alapjának megvalósítására — addig ez a gyakorlat a szocializmus terén és marxista keretekben van. Amint azonban az etatizmus és a bürokrácia célá válnak, törvényszerűleg stagnálás következik be, mert az ember nem érdekelt abban, hogy többet termeljen, mint amennyit kénytelen és amennyire a rigorózus ellenőrzés kényszeríti — ekkor az etatizmus elkerülhetetlenül kikerül a marxizmus kereteiből és a szubjektivizmusnak, eklekticizmusnak és a marxizmusnak elferdítése területén topog, olyan idézeteket lobogtatva, melyekkel fedezi a teljesen ellentétes és szembehelyezkedett gyakorlatot.

A bürokratikus centralizmus alapja a termelőeszközök feletti állami tulajdon, amelyet a sztálinista elmélet a legmagasabb fokú szocialista tulajdonviszonyként állított be. Az állami tulajdon örökkévalóvá tétele tulajdonképpen a dolgozóknak — az állambürokráciával szembeni — bérviszonyát örökíti meg. Az állambürokrácia pedig a munkások nevében gyakorolja az igazgatást a termelőeszközök felett. Éppen ezért mondta Lenin, hogy a néptömegeknek az „államba vetett babonás hitétől való megszabadítása a szocializmusért vívott harc megnyerésének előfeltétele”. A proletár párt platformjának tervezetében ezt írta: „A marxizmus abban különbözik az anarchizmustól, hogy elismeri az állam és

az államhatalom fontosságát a forradalmi időszakban általában, különösképpen pedig a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszakban”.

„A marxizmus abban különbözik a Plehanov úr és kompániájának kis-burzoá és opportunistá „szocializmusától”, hogy az említett időszakokat illetően elismeri az állam szükségességét, de nem azért, amilyen a közönséges burzoá parlamentáris köztársaság, hanem az olyan államot mint amilyen a párizsi kommün”.³⁴ A szocialista gyakorlat és a marxista elmélet számára rendkívül fontos Fridrich Engels következő álláspontja is: „A gazdasági fejlődés egy meghatározott fokán, amellyel szükségszerűen vele járt a társadalom osztályokra szakadása, e szakadás révén az állam szükségszerűséggé vált. Most gyors léptekkel közeledünk a termelésnek egy olyan fejlődési fokához, amelyen ezeknek az osztályoknak a létezése nemcsak nem szükségszerűség többé, hanem a termelés akadályává lesz. Meg fognak dőlni, ugyanolyan elkerülhetetlenül, mint ahogyan egykor keletkeztek. Velük együtt elkerülhetetlenül megdő az állam. A társadalom, amely a termelést a termelők szabad és egyenlő társulása alapszabán újjászervezi, az egész államgépezetet odahelyezi, ahová majd való lesz: a régiségek múzeumába, a rokka és a bronzbalta mellé.”³⁵

Az államról és a nemzetről szóló sztálinista politika egyidejűleg alapszik a szembehelyezkedett osztályok eltűnéséről, a „homogenizálódásról” és az „össznépi állam”-ról, arról az államról szóló állításokon, amelyet a társadalomnak be kell vezetnie a kommunizmusba. Ez az elmélet szemmel láthatólag mechanikus és a proletárdiktatúrát a burzoá diktatúrával szembehelyezve azonosította a bürokrácia diktatúráját — amelynek meg kell erősödnie, hogy fennmaradhasson — a proletár diktatúrával, amelynek fennmaradása érdekében el kell halnia.

Az „össznépi állam”-ról szóló elmélet kontextusában az állam nem az osztályuralom eszközeként jelenik meg, hanem a monolitikus társadalom megvalósításaként, amelynek monolitikussága felett éberén őrködik az állambürokrácia, mert az ilyen „monolitizmus” a fennmaradásának feltétele. Az ilyen monolitikusság eszméjéből kizárták az ellentéteket és az érdekek összeütközését. Az ilyen államnak a „szocialista nemzet” felel meg, vagyis hűséges alattvalókra van szüksége. Mind az „össznépi állam”, mind a „szocialista nemzet” eszmei téren az „egységes érdekek”-re, a tárgyi világban pedig a többletmunka feletti hatalom állami-bürokratikus monopóliumára támaszkodik. E szükséglet szerint, az államot a kommunizmust kiépítő világteremtő szellem erkölcsi magaslatára helyezve, kisütötték az elméletet „a szocialista állami nemzet”-ről, melyet a szovjet nép képez, s amelybe beolvadtak és egyesültek a többi nemzetek. Objektíve a nemzetiségi összetétel változatlan maradt, mert anyagilag semmi sem változott olyan mértékben, hogy kizárná a reális tényezőket, amelyekből és amelyekkel a nemzet születik és, amelyekkel fenntartja magát. Szubjektíve viszont a társadalmi tulajdonon megerősödött nemzetek feletti struktúra átvette a nemzet gazdasági és politikai

funkciót és beképzelte, hogy a nemzetek és a nemzeti érdekek többé nem léteznek. Mindaddig, amíg az árutermelés törvényszerűség, bár szubjektíve tagadható, nem lehet azt megsemmisíteni, elfojtani. Milyen formákban, hogyan és mikor, az már más kérdés. Ugyanez történik a nemzetekkel is. Az egyiket és a másikat is történelmileg a legteljesebb érvényrejutás útján lehet túlhaladni.

A „szocialista nemzet” az az etatista fejlődés olyan pontig történő eljutásának kifejezője, amelyen a végsőkéig kifejlődött az unitarisztikus állam, s erre törekedett állhatatosan Sztálin és a sztálinizmus. Ezt a folyamatot a politikai szférákban az érdekek teljes azonosságával magyarázták és állandóan megfelelő asszimiláció kísérte. Közvetlen Lenin halála után Sztálin arra a megállapításra jutott, hogy a Szovjetunió „a népek közötti együttműködés megszervezésének fényes példája és élő példa a nemzeteknek az egységes világgazdaságba való egyesülésére”.³⁶ Tíz évvel később, 1934-ben az SZKP(b) XVII. Kongresszusán, jóllehet az eltelt időszakban nem foglalkozott a nemzetiségi kérdésekkel, Sztálin ezt állította: „Össze vannak zúzva és szétfutottak a nacionalista-széthúzó csoportok... azonban élnek még eszméik maradványai egyes párttagok fejében és gyakran felszínre jutnak; a kapitalizmus maradványai az emberek fejében sokkal szívósabbak a nemzetiségi kérdésben, mint bármely más téren. Ostoba és meddő dolog lenne arról vitatkozni, vajon mi a legnagyobb veszély: a nagyorosz nacionalizmus, illetve a lokálnacionalizmus felé való elhajlás. A fő veszély az az elhajlás, amely ellen beszüntettük a harcot, s ily módon lehetővé tettük, hogy az államot fenyegető veszéllyé nőjön fel”.³⁷ Két évvel később a Szovjetunió alkotmányát megindokolva Sztálin azt állítja, hogy az egyenrangúság problémáit megoldották, hogy nincs többé bizalmatlanság a népek között, s hogy a Szovjetunió már teljesen kiformalódott nemzetközi állam. Körülbelül ugyanabban az időben Fehéroroszországban a pártkönyvecskék kicserélésekor kizárták a tagság felét és egy évvel később eltávolították a pártból úgyszólván az összes köztársasági vezetőket és még sokat a helyi szervezetekben. Ugyanabban az évben rajtavesztett a grúziai kommunisták nagy része, hasonló történt Ukrajnában és más köztársaságokban a „burzsoá nacionalizmus, nacionalista elhajlás és az imperializmus javára folytatott kémkedés vádjával”.³⁸

Tekintettel arra, hogy Sztálin számára a nemzeti kérdés elsősorban parasztkérdés, s hogy korlátlan központosításra és abszolutizmusra törekedett, a nemzeti kérdést a Szovjetunióban leegyszerűsítette a korábbi uralkodó nemzet proletariátusa és a valamikor leigázott nemzetiségekhez tartozó parasztság közötti megfelelő viszonyok kérdésére.³⁹

Ezen az alapon, a nemzeti kérdésnek a parasztkérdés periferiájára taszításával kiéleződik az osztályharc, amely a nemzetiségi torzalkodásokhoz vezet. Így törtek utat a „szocialista nemzet”-nek és egészen természetes, hogy az elméletben antidogmatikus vélemények is jelentkeznek a modern nemzetiségi fenomén kutatásában és fejtegetésében.

2.2. A „szocialista nemzet” és a „szocialista közösség”

A „szocialista nemzet” nemzetközi dimenziója közvetlen kapcsolatban van az államról és az osztályharcról szóló marxista tanítástól való eltávolodással. Belpolitikai téren a „szocialista nemzet” az állam szociális alapja és a nemzeti nihilizmus kifejezője, nemzetközi téren pedig az egyenrangútlanság, a hegemonizmus és a tömbökbe való bezárkózottság kifejezője. Ennek az elméletnek a végletekig levezetett logikája arra a konstrukcióra szűkül le, hogy a Szovjetunió a „szocialista közösség” keretében az, ami az orosz nemzet a „szovjet nép” keretében, s ami a Szovjetunió a „szocialista közösség” keretében az az orosz nemzet a „szovjet nép” keretében. A „szocialista közösség” és a „szovjet nép” fogalmának elhíntése etatista-bürokrata kísérlet a fejlett szocializmus, a „homogén társadalom”, a „monolitikusság” kikonstruálására, s annak az öngazgatású, „állandóan kiütöző különbségek és fogyatékoságok bírálatától terhes” szocializmus antipódusának kell lennie.

A „szocialista közösség”-ről és a „szocialista nemzet”-ről szóló elméletre támaszkodik a „korlátozott szuverenitás”-ról szóló elmélet, illetve doktrína is. Eszerint a kapitalista országokkal fenntartott viszonyokkal ellentétben, amelyekre a „békés együttélés” elve érvényes, a szocialista országok közötti viszonyok a „szocialista internacionalizmusra” támaszkodnak, melynek a „testvéri segítség” a lényege. E „segítség” a szabad beavatkozást, az engedetlenekre gyakorolt nyomást és szankciókat jelenti, mint ahogyan az már néhány alkalommal meg is történt. A „szocialista internacionalizmus” bürokrata-etatista és tömbfogalma a domináció és a hegemonizmus kifejezői, s ez annak a minimális egyenrangúságnak a tagadása, amelynek alapjain létrejöhetne a tényleges internacionalizmus.

A „korlátozott szuverenitás”-ról szóló elmélet akárcsak a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet gyökere Sztálinhoz és a sztálinizmushoz vezet. Azok jól láthatóak a Kominternnek az 1928-as VI. Kongresszuson elfogadott programjából, amikor az Sztálin korlátlan hatalma alá került. Már ebben a programban látszik Sztálin álláspontja a szovjet formájú forradalom univerzális jelentőségéről, és ez a világszocializmus egyféléségének ráerőltetését jelenti. A Szovjetuniót a Komintern VI. Kongresszusa Sztálin hatása alatt az egész világ forradalmi mozgalmának csálhatatlan vezetőjévé nevezte ki, s ezzel előjelezte a Szovjetunió leendő pozícióját a világ későbbi, tömbökön alapuló felosztásában. Milyen megszire jutott akkor a bürokratizmusban és a nagyállamiságban az abból is látszik, hogy a Komintern dokumentumai a Szovjetuniót a proletariátus egyetlen igazi hazájaként emlegetik. Ebből erednek a „proletár”, s később a „szocialista internacionalizmus” felfogásának gyökerei, amelynek lényege a Szovjetunió iránti ellenvetés nélküli, kritikátlan szófogadásban van. Ezeken az alapokon és ilyen értelemben jött létre a „szocialista tábor” és a „szocialista világközösség”. Valójában ily módon jutott az SZKP(b) más pártok iránti védnöki, nemzeti egoizmus szárnyán

haladó viszonyain abba a helyzetbe, amelyben a szocialista fejlődés magasabb foka feltételezi az összes szocialista országok gazdasága feletti centralista irányítást, mégpedig olyan távlattal, amelyben mindez az egész világra kiterjedő centralizált állam létrejöttéhez vezet. A „szocialista közösség”-ről szóló tömbpolitikai elmélet háttérében olyan perspektívát helyeztek kilátásba, mely szerint a tömb egyetlen állammá, egyetlen néppé nő fel, mint ahogyan a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet háttérében ott volt és van a nemzeti nihilizmus és a nemzeti individualitás erőszakos elfojtása egyes országok határain belül.

A „szocialista közösség”, mint a „szocialista katonai-politikai tömb” szociális alapja az anyagi szférában a technokratizmusra és a funkcionálisra támaszkodó etatista gazdasági integráció formája. Valójában azt az anyagi funkciót tölti be nemgazdasági tényezőkkel, amelyet a kapitalista világban a multinacionális társaságok töltenek be. Ama logika szerint, hogy az „új” állam „új” nemzetet hoz létre, a „szocialista közösség”-et is a rendszer mechanikus növekedésének tartják, lényegében azonban a szuper, nemzetek feletti etatista struktúrájának a felnövéseéről van szó. Ily módon jutottak el ahhoz a konstrukcióhoz, mely szerint a szuperrendszer iránti viszony az internacionalizmus mértéke és mércéje. A „szocialista közösség” végső fokon a tényleges probléma palástolása, amelyet nyugodtan a szocializmus korszakában fennálló világméretű munkamegosztásban jelentkező problémának nevezhetünk. Ezért vádolják nacionalizmussal azokat, akik egyenrangúbb helyzetet, egyenrangú viszonyokat követelnek és igényt tartanak az általuk megvalósított többletmunkából rájuk eső részre. Az „internationalizmus” segítségével megkísérlik eszmeileg racionalizálni a hegemonizmust és a döntő hatalmi fölényt.

A tömbstruktúrák és a bennük uralkodó viszonyok mély válságba kerültek, amelyek a termelő erők és a modern világ szocializmusa fejlődésének következményei. Döntő fontosságú történelmi jelentősége van annak, hogy milyen következményekkel jár a felbomlás. Az ellentétektől terhes fejlődés eljutott addig a pontig, amelyen „amikor a fa nő, vagy kérge repedezik, vagy formálni kell”. A fejlődés azelőtt sohasem kényszerítette gondolkodásra korszakunkról a forradalmi erőket és azok legnagyobb elméit és legharciasabb részét oly módon, mint a jelenkorban. Rájuk is alkalmazni lehetne Marx gondolatait az apjának intézett leveléből: „Vannak olyan pillanatok az életben, amelyek az elvonult idő elé kerülnek határkőként, de egyúttal megjelölik az új irányt is. Az ilyen átmeneti pillanatban arra kényszerülünk, hogy a gondolkodás sasszemével vizsgáljuk a múltat és a jelent, hogy ily módon tudatába jussunk jelenlegi tényleges helyzetünknek. Még a világtörténelem is kedveli az ilyen visszatekintést, meg-megáll és vizsgálja magát, hogy felfoghassa saját magát.”

Az a pozíció, mely szerint a szocializmusban a nemzet felvirágzása összefüggésben van a munkásosztály történelmi küldetésével, marxista szempontból vitathatatlan és előfeltétel arra, hogy ebben a mozgásban

menjen végbe a nemzetek közeledése és egybeolvadása. Azonban akkor, amikor ehhez hozzáadják azt az állítást, hogy a nemzetek közeledése és egyesülése az állam és bürokráciájának a nemzetek közötti viszonyokban betöltött szerepén keresztül valósul meg, az már a marxizmussal való szakítás. Ugyancsak elfogadható az a kiindulópont, hogy a munkásosztály a szocializmusban is a nemzeti fejlődés és a nemzetek közötti barátság hordozója, mert természeténél fogva internacionalista. Azonban ha az internacionalista jelzővel illetik a munkásosztályt a reális, konkrét feltételek, a nemzetében betöltött reális felszabadító szerepe nélkül, akkor ez is a munkásosztállyal végzett bürokratikus manipulálás és a marxizmus megcsúfolása. A „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet teoretikusainak mechanikus konstrukciója belső logikája szerint azzal az állítással fejeződik be, hogy a szocializmusban internacionalista módon eleve kiszorítja a nemzetet a társadalom azon anyagi tényezőinek (társadalmi munkamegosztás, az árutermelés törvényszerűségei) legyőzése és túlhaladása nélkül, amelyekeken ezek a kategóriák alapulnak és egzisztálnak.

Fordította *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

- ¹ Lenjinizim i nacionalnij voprosz v szovremenih uslovijah, Az SZKP KB Marxista-Leninista Intézete, Politizdat, Moszkva, 1974.
- ² J. V. Sztálin: Nacionalnij voprosz i lenjinizam, Szocsinyenya, Moszkva, 1949, 339—341. oldal.
- ³ V. K. Kozlov: O formirovanyij i razvityij szocialiszticeszkijh nacij SZSZSZR, Giszizdat politiceszkij lityeraturi, Moszkva, 1954., 135—196. old.
- ⁴ R. M. Rogacsev, M. A. Szverdlin: O ponjatij nacij, Voproszi isztorij, 1966., 1. sz., 46. old.
- ⁵ Szocializam i nacija, Miszl, Moszkva, 1965., 69—72. oldal.
- ⁶ Uo. 75. old.
- ⁷ V. P. Sersztabitov: Ekonomiceszkije oszнови formirovanyija szocialiszticeszkaja obszcsnoszt lyudej, MGU Moszkva, 1969., Sz. Z.
- ⁸ M. R. Bulatov, Mnogonacionalnij Szovjetszkij narod — novaja isztoriceszkaja obszcsnoszt lyudej, MGU Moszkva, 1966., Sz. Z.
- ⁹ Tajni referat N. S. Hruščova, Stvarnost, Zágráb, 1970., 65—66. old.
- ¹⁰ I. V. Staljin: Marksizam i nacionalno-kolonijalno pitanje, Kultura, Belgrád, 1974., 132—137. old.
- ¹¹ Szadikov: Az internacionalista és a nemzeti érdekek egysége a szovjet soknemzetiségű államban, Kázány, 1975., 51. old.
- ¹² Georgi Dimitrov: Levél a Bolgár Munkás (Kommunista) Párt Központi bizottságához, Rabotniceszko delo, 1944. X. 2.
- ¹³ V. Vlahović: Teze za makedonsko nacionalno pitanje, Komunist, Szkopje, 1975., 8—9. old.
- ¹⁴ Dr. Lj. Marković: Međunacionalni odnosi i Savez komunista Srbije, A Politikai Tudományok Intézete, FPN, Belgrád, 1969., 12—13. old.

- ¹⁵ Staljin: Marksizam i nacionalno-kolonijalno pitanje, Kultura, 1974., Belgrád, 202—207., 223—230. old.
- ¹⁶ Naučni komunizam, Izdateljstvo politiceszkoj literaturi, Moszkva, 1975., 40. old.
- ¹⁷ A szocialista országok egysége megszilárdításának problémái: az általános és nemzeti-álami érdekek összehangolása, Moszkva, 1973., 35—37. old.
- ¹⁸ Lenin összes művei, 38. fejezet, 180. oldal.
- ¹⁹ Karl Marks: Kritika Hegelove filozofije države, V. Masleša, Szarajevó, 1961., 65. old.
- ²⁰ V. I. Lenin: Izabrana dela, Kultura, Belgrád, 1960., 331—332. old.
- ²¹ Marks, Engels, Lenjin: O nacionalnom pitanju, Dnevnik, Újvidék, 1974., 66. old.
- ²² Marks, Engels, Lenjin: O nacionalnom pitanju, Dnevnik, 1973., 55. old.
- ²³ Uo. 92—93. oldal
- ²⁴ L. I. Brežnjev: Referat o pedesetogodišnjici Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, nem hivatalos szerb nyelvű fordítás, 12. old.
- ²⁵ Uo. 14. és 17. oldal.
- ²⁶ Critica Marxista, 1964., 4—5. sz.
- ²⁷ Politika, 1977. IX. 8.
- ²⁸ A nemzeti kérdés és az osztályharc perspektívája Franciaországban, Les temps modernes, 324—326. sz.
- ²⁹ Dr. Aleksandar Grličkov: Konferencija komunističkih i radničkih partija Evrope, Međunarodna politika, 630-1, Belgrád, 1976 július.
- ³⁰ J. B. Tito, a JKSZ Elnökének beszéde az európai kommunista és munkáspártok értekezletén, Berlin, 1976. június 29—30., Međunarodna politika, 630., 1976 július.
- ³¹ Marx—Engels: A Kommunista Kiáltvány, Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1973.
- ³² V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura, Belgrád, 1960.
- ³³ E. Kardelj: A szocialista demokrácia a jugoszláv gyakorlatban.
- ³⁴ V. I. Lenjin: Izabrana dela, X. könyv, Kultura, Belgrád, 450—451.
- ³⁵ Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete, Marx—Engels válogatott művei III. kötet, Kossuth, Bp., 1975., 457. old.
- ³⁶ V. I. Staljin: Pitanja leninizma, 57. old.
- ³⁷ Uo. 444., 445., 452. old.
- ³⁸ Tajni referat N. S. Hruščova na XX kongresu SKP(b), Stvarnost, Zágráb, 1970.
- ³⁹ Staljin: Marksizam i nacionalno-kolonijalno pitanje, Kultura, Belgrád, 1974., 150—151. old.